

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ "КОГНІТИВНИЙ СТИЛЬ" У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

У наш час дослідження в області стильових характеристик пізнавальної сфери особистості займають важливе місце в системі психологічного знання. Одним з істотних факторів, що сприяє дослідженню стилів, є інтерес до людської індивідуальності, бажанні виділити типи людей залежно від особливостей їхньої когнітивної організації і переконаність у наявності індивідуальних особливостей процесів переробки інформації людьми.

До середини двадцятого століття, у зв'язку з нагромадженням інформації про значні індивідуальні розходження, що спостерігалися при вивченні перцептивних процесів виник інтерес до стильових особливостей особистості. Ідея про існування стійких різниць у способах сприйняття та мислення була акумульована в термін "когнітивний стиль", під яким розумівся гіпотетичний конструкт, що відбиває різні пізнавальні стратегії.

Діагностика інтелекту на підставі тестування орієнтувалася винятково на оцінку результативної сторони інтелектуальної діяльності людини. Завдяки дослідженням в області когнітивної психології сформувалося уявлення про те, що інтелект є не стільки статичною рисою, а скоріше виступає як динамічна система переробки інформації. Таким чином, у діагностиці інтелекту акцент став зміщатися з оцінки результату на оцінку того, як людина виконує те або інше завдання, як вона його вирішує.

Передумовою до виникнення досліджень когнітивного стилю стали роботи представників напрямку "Новий погляд". Вони відмовилися від пошуку загальних закономірностей діяльності психічних процесів і зацікавилися індивідуальними відмінностями людей, що спостерігали. Така позиція дозволила їм переконатися в тому, що відмінності сприйняття не випадкові і пов'язані з особистісними особливостями людей. Одночасно багато західних психологів прийшли до переконання, що в індивідуальних особливостях сприйняття знаходять своє відбиття стабільні властивості особистості, що мають широкий спектр проявів. В результаті активного пошуку особистісних інваріант поведінки людини незалежно один від одного різні автори виявили та описали біля десятка стійких індивідуальних прийомів оперування інформацією, що одержали назву когнітивних стилів. Становлення стильового підходу стало свідченням трансформації предмету психології пізнання: якщо раніше психологія пізнання виступала як наука про загальні закономірності пізнавальної психічної діяльності, то тепер вона перетворювалася в науку про механізми індивідуальних різниць між людьми в способах пізнання навколишнього світу.

Розглянемо більш докладно вихідні положення теорії, щодо зародження поняття когнітивного стилю в хронологічному порядку.

Ідею про існування стійких різниць у способах сприйняття і мислення сформулював в 1951 році Дж. Клейн, а термін "когнітивний стиль" запропонував у 1953 році американський психолог Р. Гарднер. Якісне зміна знань про когнітивний стиль почалася з робіт психолога Принстонського університету Генрі Уткіна. У роботах Г. Уткіна поняття когнітивного стилю сформулювалося в рамках гештальт-психологічних уявлень про поле і поведінку в полі. Стосовно різних людей фактор впливу поля (предметного і соціального оточення) виявляє себе в різній мірі. Зокрема, поведінка одних осіб у більшій мірі виявляється підпорядкованою полю (полезалежний тип поведінки), тоді як поведінка інших у більшій мірі виявляється зорієнтованою на внутрішню активність (полезалежний тип поведінки) [8].

Пізніше Г. Уткін при визначенні полезалежності зробив акцент не на легкості виділення частини із цілого, а на провідній тенденції орієнтуватися при вирішенні задач на самого себе в полезалежних. На його думку, полезалежні індивіди схильні до міжперсональної орієнтації, а полезалежні – до імперсональної. В останніх мало ефективна міжперсональна взаємодія, але зате вони досягають більших успіхів у ситуаціях, що потребують здатності до переструктурування. Для полезалежних характерна протилежна тенденція. Підсумкова ефективність діяльності представників цих когнітивних стилів однакова, якщо її порівняти відносно різних сфер життя.

Г. Уткін вважав, що когнітивний стиль, відбиваючи різні аспекти функціонування пізнавальної сфери, є стабільною індивідуальною характеристикою способів взаємодії людини з інформаційним полем [там же].

Інша психологічна школа, що займалася вивченням когнітивних стилів, пов'язана з іменами співробітників Менінгеровської клініки: Дж. Клейна, Р. Гарднера, П. Хольцмана. На відміну від Г. Уткіна, що намагався вивести різноманітні індивідуальні поведінкові особливості з одного параметра, вони сприймали когнітивний стиль як взаємопідпорядковану систему когнітивних атиподів, що створює особливий структурний рівень особистості. Когнітивні атиподи відносяться не до того, що людина робить, а до того як вона це робить.

Дослідження вчених Менінгеровської клініки були зосереджені на пошуку структурних утворень у пізнавальній сфері, що одержали назву "когнітивних контролів". Вони вважали, що комплекс когнітивних контролів створює характерний для особистості когнітивний стиль, тобто індивідуально своєрідний спосіб переробки інформації про своє оточення. Індивідуальні відмінності в когнітивних стилях обумовлюють різні адаптивні підходи до реальності, які можуть бути рівною мірою ефективними поза залежністю від ступеня "правильності" результатів пізнавальної діяльності. Учені намагалися відшукати деякі структурні константи в когнітивній сфері особистості, які виступали як посередники між афективними станами і зовнішніми впливами. У рамках цього напрямку було описано шість когнітивних стилів: діапазон еквівалентності, широта категорії, ригідний – гнучкий контроль, толерантність до нереалістичного досвіду, фокусує – скануючий контроль, згладжування – загострення [6].

В 50-70-і роки зусилля Р. Гарднера, Н. Лінтона, Д. Сперса, П. Хольцмана були зосереджені на тому, щоб показати самостійне значення стильових особливостей пізнання, які на їх думку не зводяться лише до здібностей та інтелекту, в традиційному розумінні [6].

Як виявилось когнітивний стиль пов'язаний з багатьма характеристиками пізнавальних процесів. Виявлено зв'язки когнітивно-стилевих особливостей з ефективністю пам'яті, конвергентними здібностями, креативністю та іншими особливостями інтелекту [1, 5].

На той час когнітивні стилі - індивідуальні відмінності, що переважають в способах інтелектуальної діяльності протиставлялися здібностям - індивідуальній різниці в успішності інтелектуальної діяльності. Вперше критерії відмінності стилів від здібностей були сформульовані у 1967 році Г. Уткіном, які потім протягом декількох десятиліть були прийняті більшістю дослідників безперечно. Наведемо їх

1.	Здібність характеризує рівень досягнень в інтелектуальній діяльності (тобто є її результативною характеристикою).	Стиль виступає як спосіб виконання інтелектуальної діяльності (тобто є її процесуальною характеристикою). Відповідно різні стилі можуть забезпечувати однаково високу успішність виконання певного завдання.
2.	Здібність - уніполярний вимір (індивідуальні показники здібностей розташовуються на вертикальній шкалі від мінімальних до максимальних)	Стиль - біполярний вимір (індивідуальні показники стилю розташовуються на двох полюсах горизонтальної шкали, що визначаються за допомогою такого статистичного критерію, як медіана).
3.	Здібності завжди мають ціннісний контекст (зростання здібностей - завжди добре).	До стильових феноменів не застосовують оцінювальні судження, оскільки будь-який полюс того або іншого стилю рівноцінний з погляду можливості ефективної інтелектуальної адаптації.
4.	Здатність мінлива в часі (рівень здібностей змінюється залежно від віку, освіти та ін.).	Стиль - стійка характеристика людини, стабільно властива їй на різних етапах онтогенезу і у різних умовах соціалізації.
5.	Здатність специфічна стосовно змісту конкретної діяльності.	Стиль виявляється характерною ознакою для особистості в різних видах психічної діяльності.

Пізніше з'явилися численні емпіричні докази того, що ці критерії протиставлення стилів і здібностей носять досить умовний характер. Твердження, що стилі і здібності є альтернативними психічними якість, було поставлено під сумнів вітчизняними психологами у зв'язку з розуміннями більше загального плану:

- по-перше, способи переробки інформації про своє оточення у вигляді тих або інших стильових властивостей інтелекту безпосередньо або побічно впливають на продуктивність інтелектуального поведінки,
- по-друге, стилі, що контролюють базові пізнавальні процеси (сприйняття, пам'ять, мислення), самі виступають у якості метакогнітивних здібностей, що забезпечують ефективність саморегуляції інтелектуальної діяльності,
- по-третє, стилі вже самим фактом своєї наявності свідчать про сформованість здібності суб'єкта до індивідуалізованої форми пізнавального відображення (тобто є свідцтвом досить високого рівня його інтелектуального розвитку) [Холодна, 1992; 1996].

Зараз у зарубіжній і вітчизняній літературі можна зустріти близько 20 описів різних параметрів когнітивного стилю. До їх числа відносять полезалежність-

полнезалежність, спляжування-загострення, когнітивна складність-когнітивна простота, рефлексивність-імпульсивність, толерантність-нетолерантність до нереального досвіду, понятійна вузький-широкий діапазон еквівалентності, аналітичність-синтетичність, та ін. Вони дуже різномірні за способами діагностики, теоретичній інтерпретації і широті впливу на поведінку людини. Аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури дозволив виявити час появи досліджень різних параметрів когнітивного стилю (таблиця 1).

Починаючи з середини 70-их років минулого століття проблема когнітивних стилів зацікавила і вітчизняних дослідників. Значний вклад в її вирішення вніс психолог Вольдемар Колга. Ним сформульоване визначення стильових особливостей як суб'єктивної реальності, що пронизує всі рівні індивідуальності – від особливостей мозкового апарату до неусвідомлених механізмів захисту, специфіки характеру й спілкування [2].

Згідно з думкою М.О. Холодної, когнітивний стиль являє собою індивідуально-своєрідні способи переробки інформації про актуальну ситуацію (способи її сприйняття, оцінки, категоризації) [4]. Вона значно розширила поняття "когнітивного стилю", за рахунок виділення в ньому окремих властивостей, зокрема, М.Холодна вважає, що когнітивний стиль:

- це структурна характеристика пізнавальної сфери, що свідчить про особливості її організації і не має прямого відношення до особливостей її змісту;
- це індивідуально-своєрідні способи одержання того або іншого когнітивного продукту, тобто інструментальна характеристика інтелектуальної діяльності, що може бути протипоставлена її продуктивній характеристиці;
- це стійка характеристика суб'єкта, що стабільно проявляється на різних рівнях інтелектуального функціонування й у різних ситуаціях;
- це перевага певного способу інтелектуального поведіння (тобто суб'єкт у принципі може вибрати будь-який спосіб переробки інформації, однак він мимоволі або довільно віддає перевагу якому-небудь певному способу сприйняття й аналізу що відбуває, у найбільшій мірі відповідний його психологічним можливостям) [3].

Таблиця 1

Дослідження параметрів когнітивного стилю

Дата	Дослідник	Параметри когнітивного стилю
1953 р.	Г. Уткін (H. Witkin)	Полнезалежність-полнезалежність
1951 р.	Дж. Клейн (G.Klein)	Толерантність-нетолерантність до нереальному досвіду
1953 р.	Р. Гарднер (R. Gardner)	Ввів термін "когнітивний стиль"
1953 р.	Р.Г.Гарднер (R. Gardner)	Аналітичність-синтетичність
1953 р.	Р. Гарднер (R. Gardner)	Вузкий-широкий діапазон еквівалентності
1954 р.	Д. Клейн (G. Klein)	Обмежений або вільний контроль
1955 р.	Дж. Келли (G.Kelly)	Когнітивна простота-когнітивна складність
1955 р.	Р.Гарднер (R. Gardner)	Згладжування-загострення
1958 р.	Т.Петтигрю (T.Pettigrew)	Вузкість-широта категоризації
1959	Д. Клейн (G. Klein)	Твердий (ригідний) - гнучкий пізнавальний контроль
1963 р.	Г.Шродер (H.Schroder)	Конкретна-абстрактна концептуалізація
1966 р.	Д.Каган (J.Kagan)	Імпульсивність-рефлексивність

У науковій літературі когнітивний стиль іноді розуміється як одномірна характеристика, а іноді як багатомірна. У першому випадку це - певна стильова особливість пізнання, що описана в термінах якого-небудь дихотомічного континуума, наприклад "аналітичність-синтетичність" або "імпульсивність-рефлексивність", при цьому кожний з вимірюваних параметрів трактується як стиль, а сукупність різних параметрів - як сукупність стилів у однієї і тієї ж самої людини. У другому випадку під стилем розуміється багатомірна характеристика індивідуального пізнання, створена на перетинанні двох і більше його параметрів. М.О. Холодна вважає, що когнітивний стиль, на відміну від традиційних уніполярних психологічних вимірів, є біполярним виміром, у рамках якого кожний когнітивний стиль описується за рахунок звертання до двох крайніх форм інтелектуального поведіння. Вона згодна з іншими дослідниками, що до когнітивних стилів не застосовні оцінні судження, тому що представники того або іншого полюса кожного когнітивного стилю мають певні переваги в тих ситуаціях, де їх індивідуальні пізнавальні якості сприяють ефективній індивідуальній адаптації.

Останнім часом психологічні дослідження проводяться в руслі особистісно-орієнтованої парадигми розвитку особистості, і стильові характеристики індивідуальності все більше співвідносяться не з діяльністю, а з конкретною людиною, що додає їй особистісну орієнтацію і підкреслює притаманні їй властивості.

Висновок. Інтерес до стильових особливостей особистості виник у зв'язку з нагромадженням інформації про значні індивідуальні відмінності, що спостерігалися при вивченні перцептивних процесів. У результаті активного пошуку різні автори (Г.Уткін, Дж. Клейн, Дж. Каган, В.Колга, М.Холодна, і ін.), незалежно один від одного, описали близько двох десятків стійких індивідуальних прийомів оперування інформацією - когнітивних стилів. Когнітивний стиль, як було показано вище, є особливим утворенням, що стабільно виявляється на всіх рівнях інтелектуальної діяльності, що й викликає до нього інтерес дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клаус Г. Введение в дифференциальную психологию учения / Г. Клаус : [под ред. И.В. Равич-Щерба]. – М. : Педагогика, 1987. – 186 с.
2. Колга В.А. Дифференциально-психологическое исследование когнитивного стиля и обучаемости : автореферат дисс. ... канд. психол. наук. : 19.00.01 / В.А. Колга. – Л. : Ленинградский государственный университет, 1976. – 17 с.
3. Холодная М. А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – М. : ПЕРСЭ, 2002. – 304 с.
4. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
5. Шкуратова И.П. Когнитивный стиль в общении / И.П. Шкуратова. – Ростов на/Д., 1994. – 156 с.
6. Gardner R.W., Holzman P.S., Klein G.S., Linton H.B., Spence D.P. Cognitive control. A study of individual consistencies in cognitive behavior. Psychological Issues. Monograph 4. V. 1. – N.Y., 1959.
7. Kagan J. Moss H.A. Sigel. Psychological significance of Styles of thinking // J.G. Wrigght, J. Kagan (Eds.). Basic cognitive processes in children. Monograph Soc. Res. Child. Devel., 1963. – V. 28(2). – P. 73 – 112.
8. Witkin H.A., Goodenough D.R. Cognitiv Styles: Essence and Origins. Field dependece and field independence. – N.Y., 1982.

Подано до редакції 10.02.10

РЕЗЮМЕ

Стаття розкриває зміст та зародження поняття "когнітивний стиль" в роботах зарубіжних та вітчизняних дослідників.

Ключові слова: когнітивний стиль, діагностика інтелекту, стильовий підхід

А.И. Чеботарева

СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ "КОГНИТИВНЫЙ СТИЛЬ" В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается содержание и становление понятия "когнитивный стиль" в работах зарубежных и отечественных исследователей.

Ключевые слова: когнитивный стиль, диагностика интеллекта, стилевой подход

A.I. Chebotaryova

THE CONTENTS OF THE CONCEPT "COGNITIVE STYLE" IN PSYCHOLOGY

SUMMARY

The article reveals the contents and origin of the concept "cognitive style" in research of foreign and domestic psychologists.

Keywords: cognitive style, diagnostics of intellect, the style approach.